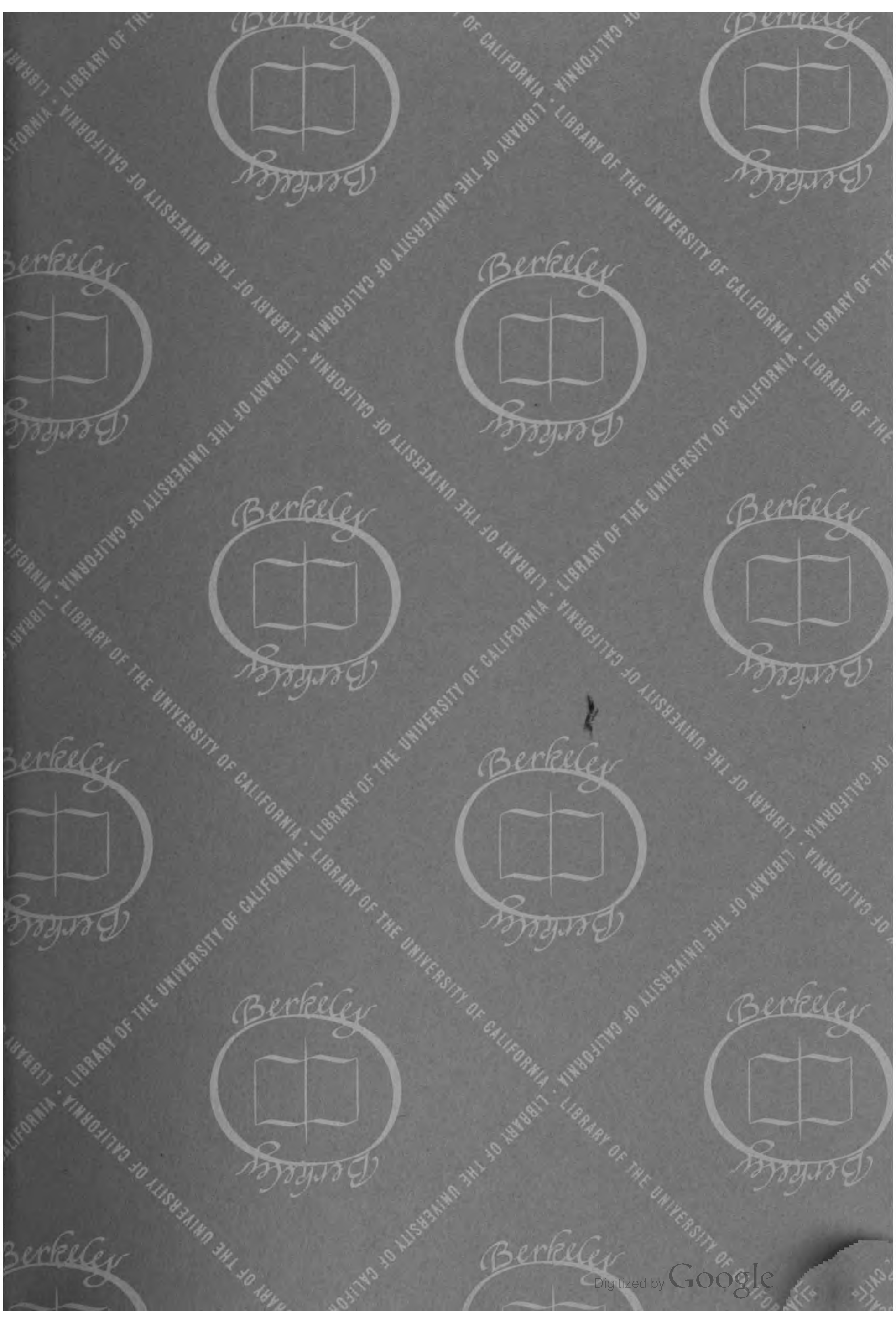

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

AZ ORSZ. MAGYAR IPARMŰVÉSZETI MUZEUM
ISMERETTERJESZTŐ ELŐADÁSAI

PEKÁR GYULA:

BIZÁNC KULTURÁJA.

KÉT ELŐADÁS

TARTATOTT 1906 MÁRCIUS 3-ÁN ÉS 10-ÉN.

Budapest, 1907. Franklin-Társulat nyomdája.

Hölgyeim és Uraim! Bizánc kulturájáról akarok szólni. Bevallom, első pillanatban tisztában vagyok vállalkozásom nehézségeivel. Két előadás rövid keretében felölelni ezer hosszú és annyira fontos esztendőnek a történetét, művészi és kulturális evolucióját valóban nem kis dolog és azt hiszem, hogy csak úgy fogok célt érni, ha általános nagy vonásokban építem fel önök előtt a bizantin kulturának épületét és fejtem ki, kimagasló jelenségeiben a művészetét. Ezer esztendőt említettem épen, precizebben szólva 1058 esztendőről van szó, amely ezer év a római birodalom végétől mélyen belenyúlik a középkor végéig. Kiindulási pontul vehetnénk a 330-ki esztendőt K. u., mikor ugyanis az a világtörténeti jelentőségű fordulat állott be, hogy Nagy-Konstantin császár áthelyezte a római birodalom fővárosát Rómából Bizáncba, vagyis átbillentette a római világbirodalom súlypontját nyugatról, occidensről, keletre, oriensre, Bizáncba.

Itt nem tanulmányozhatjuk bővebben azt, hogy micsoda nagy horderejű politikai okok vitték rá erre az elhatározásra. A döntő momentum bizonyára az volt, hogy a népvándorlásnak rettenetes folyama, amely a hindukusi csata óta tolta az emberiséget nyugat felé, 330. körül lefelé kanyarodott északról délre az egész Germániát, Galliát, Britanniát és főleg Italiát végveszéllyel fenyegette. Ez birta Konstantint arra, hogy elhagyja Rómát, az urbs aeternát, amelynek végében senki sem hitt, és amelynek végében ma sem lehet hinni, mert Róma fekvése olyan, hogy bármely új népevolucio esetében is a világ központja lehet. Az akkori történetírók megírják, hogy a császár hogy bucsúzott Rómától. Menekülés volt ez. Elvitte, ha nem is népét, a plebset, hanem Róma előkelőségét, a populus romanust, magával vitte a respublikának összes tradicióit, az összes kincseket. Beszólt Görögországba és elvitte Athén művészi drágaságait és úgyszólván mondva csinálta Bizáncot. Elhozta a szláv és bolgár népek törmelékeit és (miként II. Fülöp Madridot) parancsszóra felépíttette Bizáncot.

Kutassuk azt, mi vitte Konstantint arra, hogy Bizáncba tegye át székhelyét. A római cézár, ha már az örök városból menekülnie kellett, azért mégis Európában akart maradni, de azért oly közel-

ben Ázsiához, hogy szemmel tarthassa a római imperium óriási ázsiai provinciáit és lehető legközelebbről intézze azok sorsát.

Ha Bizánc geografiailag nem is központja annak a területnek, amely az Adriai tengertől Perzsiáig terjed, olyan fekvéssel birt, hogy dominálhatta úgy a Balkánt, mint az ázsiai provinciákat.

Fontos évszám ez a 330-ik esztendő, de amennyiben Konstantin exodusa még sem idézte elő végérvényesen kelet és nyugat szakadását, azért helyesebben tesszük, hogy ha a 395-ik esztendőt veszszük fel a bizantinizmusnál kiindulási pontul. Ebben az évben osztotta fel Konstantin utóda, — akit a történelem szintén «nagy» melléknévvel ruház fel — Theodosius két fia, Honorius és Arkadius között a nagy római birodalmat. Honorius kapta Occidenst, vagyis a nyugatot, amely akkor Itáliából, Észak-Afrika nyugati részéből, Hispániából és Germániának, Galliának és Britanniának ama részéből állott, amelyet a barbárok római kézen meghagytak. A gyönge Arkadius kapta Orienst, vagyis a keletet, amely a Balkán félszigetet, Görögországot, Krétát, Kleopatra egyiptomi örökségét, Kis-Ázsiát, Sziriát és azokat a messze Ázsia mélyébe nyuló provinciákat foglalta magában, melyeknek határai úgyszólván naprólnapra változtak oly módon, hogy a császár maga

voltaképen sohasem tudhatta, mi még az övé és mi veszett el már örökre a barbárok kezén. A Nagy Theodosius elődézte ez a scissio alkota meg szemben a nyugatrómai birodalommal a keletrómai császárságot. 395-től húzzunk egy vonalat a századokon át egészen 1453. május 29-ig és megkapjuk azt az időbeli térfogatot, amelyen belül Bizánc kulturája elhelyezkedik. 1453. május 29-én esett el az utolsó imperátor, IX. Konstantinus Dragosé, a betörő II. Mohamed török hordái ellen. A pogányok bevették Konstantinápolyt és ezzel kaput nyitottak maguknak Európában. Első áldozatuk a história tanusága szerint ép a mi magyar nemzetünk volt, amely alig 70 és néhány év mulva a mohácsi csatában elesett a török túlerővel szemben. A külföld gyakran és szivesen gúnyolódik a magyar kultura elmaradottságával. Hangoztassuk vele szemben azt, amit ez a külföld gyakran elfeled, hogy mialatt mi magyarok Európa őreiként itt vérzettünk e földrész kapujában, azalatt a nyugati népek kényelmesen fejleszthették a maguk kulturáját a mi védelmünk árnyékában. Azt, hogy ők annyira fejlődhettek, sokban nekünk köszönhetik. Nézzük most, hogy ez az 1058 esztendő mint helyeződik el a világtörténet századai közepette. Tudom jól, hogy a tudósok nem szeretik az «átmeneti kor» kifejezést. Volta-

képen igazuk is van, mert sok száz esztendővel ezelőtt megmondta már a görög bölcs Heraklitos παντα ῥεεῖν «minden folyik», vagyis minden örökös átmenet és evoluciót e földi fejlődményekben. De én mindazáltal a bizantinizmust illetőleg ragaszkodom ehhez a kifejezéshez, mert azt hiszem, hogy egyetlen korra sem illik ez az «átmenet» jelző annyira, mint épen a bizánci epochára. Bizánc csakugyan átmeneti kor az antik és az új világ között. Bizánc az összekötő híd a kettő között, mondjuk, egy pompázatos aranyhíd, amely a népvándorlás barbár és pusztító folyama fölé ívelődik és melyen a keletrómaiak általviszik a klasszikus hagyományok kincseit. Bár kezeik közt kivész a művészetből az ihlet és dekadenciává fajul az egykori görög-római teremtő erő, azért ne vádoljuk őket: mentenek ők, amit tudnak és átviszik azon az aranyhídon a túlsó partra a kincseket. Bennük nem lesz többé erő arra, hogy életre keltsék a haldokló antik motivumokat, megmerevednek ezek, mumiává dermednek, de az újkor mégis átveszi őket a bizantinizmustól, majd eljönnek Cimabue és Giotto, hogy fiatalos lendülettel uj életet adjanak a halott formalismusba dermedt bizantin madonnáknak és az ő révükön előkészítsék a nagy renaissanceot.

Vegyük szemügyre ezt a szót: Bizantinizmus.

Mai értelmében sajátos mellék íze van ennek a kifejezésnek. Úgy mi magyarok, mint a külföldiek, pl. a franciák «bizantin» kifejezéssel szoktak bélyegezni minden sülyedést, dekadenciát a modern társadalmi életben is. A bizantinizmus modern értelmében szinonim a társadalmi élet rothadásával és ha a néplélek hagyományai ennyit őriztek meg a keletrómai császárság históriájából, ez mindenesetre túlzás, de azért jellegzetesen sok igaz van benne. A római császársághoz képest nagy dekadencia a bizantin epocha, de ismételjük: minden dekadenciájuk mellett is a keletrómaiak mentettek, amit tudtak, és ha azt nézzük, hogy miben kulminál a tevékenységük, a következő eredményre jutunk. Nagy volt Bizánc, eltekintve az architekturától, főként a mozaikkészítés művészetében. Ezt «görög tudománynak» nevezik mindvégig egész a modern korig. Kitünt azután még Bizánc az aranyművességben, az elefántcsont-faragványokban és a selyemszövet készítésben. Nem volt meg bennük a görög aranykor nagy művészi lendülete; dekadens-képzelmüket inkább a mindegyre kissebbedő részletmunkák foglalják el és a miniatür finomkodásban tünnek ki.

Nézzük most a bizantin művészet hatását a századokon át. Fontos momentum itten a negyedik keresztes hadjárat. A keresztes vitézek ekkor győzik

le Bizáncot és alapítják meg a latin császárságot és hordják szét a barbár nyugatra Konstantinápoly művészi kincseit. Ekkor lesz elősször tanulmány tárgyává ezen a még műveletlen nyugaton a keletrómai művészet. Úgy a francia, mint a német és olasz művészek ekkor kezdenek ihletet nyerni a keleti cézárok örökségéből. Hogy Bizánc ereje mekkora volt még a XIII. században is Itáliában, bizonyítja az, hogy ebben a korban még mindig görögül beszélnek úgy Kalabriában, mint Otrantó tájékán. De elhatott a bizánci glória nemcsak nyugatra, hanem északra is és különösen Magyarországra. Szomszédunkban az oláhság a keletrómai befolyás alatt áll még a XVI. században is. Az ekkor épülő Kurtea Argys templom egészen bizánci terv szerint épül. Még messzebb észak felé tekintve elmondhatjuk, hogy az egész orosz művészetnek bázisa Bizánc. Keverednek bele bizonyára ázsiai, perzsa és tatár motivumok, de a keletrómai alapvonást azért sohse szorítják egészen háttérbe. Az oroszok hittérítői, Cyril és Method, bizánci jelleget nyomtak az egész orosz kulturára. De hogy a legyőzött Bizánc utóbb azért még a győztes Mohamedánokon is művészi diadalt tudott venni, ennek bizonyitására szolgáljon az a körülmény, hogy II. Mohamed diadalmecsetét nem török emberrel,

hanem egy Chrystodolos nevű keresztény görög építésszel terveztette. Sajátságos jelenség ez, emlékezet a népvándorlás harcainak ama csodás tüneményére, mikor a győztes barbárokat a legyőzött Róma utólag mégis legyőzi, amennyiben e barbárok Róma dicsőségét veszik pájzsukra és ennek nevében állnak ki küzdelemre a saját testvéreik ellen. E győztes barbárok megrészegednek az örök város dicsőségétől és mind rómaiak akarnak lenni.

Hol keressük Bizánc emlékeit? Mindenekelőtt Konstantinápolyban. Ott látjuk az Aja Sophia és a szent Sergias templom maradványait. De jegyezzük meg mindjárt, hogy a keletrómai művészet e remekeit a pogány törökök dühe úgyszólván teljesen megfosztotta a bizánci művészet jellegzetes motivumaitól. Több bizantinizmust látunk a voltaképeni Konstantinápolyon kívül; pl. Aquilejában, a parenzoi bazilikában, a zárai San Donato templomban és mindenekfelett a velencei St. Marco egyházban. A bizantinizmus nyomát látjuk Sziciliában is, Palermóban, melynek Capella Palatinájában és Monrealei székesegyházában bájosan egyesülnek a bizánci elemek a nyugati normann stilussal. De a legszűzebben maradtak meg a bizánci emlékek az Adriai tenger elhagyott kikötővárosában, Ravennában. Ide kell elmennünk, hogy teljességében élvezhessük a

Justinian korabeli építészet mozaikjainak a pompáját.

Csodás város ez: Birodalmak temetője. A Dante városa. Itt volt Dante a Guido de Polenta vendége, házigazdájának nagynénje volt az a boldogtalan Francesca, ki a riminii Paolóval Lancelot szerelmét olvasá, de egy napon abbanhagyta — hogy szeressen és meghalljon . . .

Olvasva, hogy a hő vágy mosolya
Nyomán az ajkra hogy tapadt a csók:
Társam felém hajolt és megcsókola,
Remegve — ajkán elhalván a szók.
— — — — — — — —
És az napon tovább nem olvasók . . .

A Dante városa ez — az ő halálának, az ő viziójának a búskomorsága nehezedik rája s mégis van itt akkora világszomorúság, ami még a nagy száműzött keservét is elfeledteti velünk. Micsoda temető lehet ez, melyben még a Dante sírjánál is gyászosabb mauzoleumok vannak? A «Divino», még ha a legnagyobb is, de csak egy ember és Ravennában rajta kívül nemzetek, birodalmak vannak eltemetve. Itt nyugszik Dante mellett a nyugatrómai császárság, az Odoaker első olasz királysága, a Teodorich keleti gót birodalma, a longobardok monarkiája, — itt nyugszik a bizanci dicsőség egyik fele, a frank

királyok, a német császárok, pápák glóriája. Szédül a gondolat erre a temérdek mulandóságra!

Óriási mauzoleumokban világok sorakoznak itt egymás mellett s a Dante Infernója az örök zsolozsmája ennek a temetőnek. A «Divino» az igazi költője a városnak, csak az ő világbánata illik Revennához, mely ezredéveken át oly gyarlóan látta elmulni a föld minden dicsőségeit. És vajjon a Pokol látnoka, ki itt e városban élt és szenvedett, s a közeli Pineta ingoványos erdejében keresett ihletet — nem Ravennára gondolt-e, midőn a «cittá dolente»-ről írt? Nem Ravenna-e az a «jaj-város», melynek mulandó dicsőségében az Inferno összes bűnei tombolták ki magukat, míg végre ma a csöndes emlékezet pihen kiégett falai között? Ember, ha álmodol földi nagyságról, jer Revennába:

«Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménynyel...»

* * *

Vajjon csakugyan oly szomorú ez a Ravenna? Az őszi nap örök tavaszt zeng a légben, derüs ez a tengermelléki ingoványos sík s közepén szinte mosolyog a kis fehér olasz város! Tizenkétezer olasz lakósa van ennek az igénytelen városnak. Egészen modern, vagy mult századbeli barokk házak közt járunk. Nincs itt semmi különös az első látásra.

Csak ha kissé jobban figyelünk, akkor fogunk a barokk és modern házak tömegeibe ékelten különös «öreg» templomokat észrevenni. Ha nem vagyunk műismerők, még akkor is legfeljebb a furcsa kerek román tornyok fognak feltünni. Esetleg nem ismerünk rá az ezredéves átépítések alatt a kincsre; esetleg nyugodtan elmegyünk a Galla-Placidia sírkápolnája, a San Vitale, vagy Sant Apollinare nuovo, vagy a Theodorich palotájának a romjai mellett . . . De ha belépünk a szentélyekbe, amelyekben, mintha milliárd szentjánosbogár fénylenék, foszforeszkál a byzanci kereszténység meseszerű mozaik-világa, akkor kezdjük a csodálkozást. Lassankint meg fogjuk érteni ama homályos kornak, az V-től a VIII-ig terjedő századoknak a művészetét. Ezeknek a tanulmányozására úgyszólván Ravenna az egyedüli hely a világon. Galla Placidia császárné kápolnája után meg fogjuk érteni a nyugatrómai kora-keresztény művészetet, a Theodorich-palotája és sírja után a keleti gót építészetet,— a mindenek közt leghiresebb San Vitale után pedig mintegy varázsütésre, egész dekadens, keleti pompában fog feltárulni előttünk a Justinián korabeli bizanci világ.

* * *

A Cæsarok Rómája nem Rómában halt meg, mert hiszen ez a város örök, æterna: itt Ravennában halt meg az antik Róma, itt van eltemetve. Van-e szomorúbb sors a Ravennáénál? Semmi sem kezdődött el itt s mégis minden itt végződött . . . A mi pedig bevégződik, az mind szomorú s tán ez adja meg Ravennának nekropolisi mély szomorúságát. Sohsem volt szerencséje semmiben sem; valami különös végzetességgel vonzotta magához a balsorsot mindig.

A végveszély tárogatójakép hangzik ez a «Ravenna» szó a nagy római birodalom haldoklásának korában. Ahol a történetben említtetik, menekülést, kétségbeesést, pusztulást jelent mindig. Eredetileg lagunavávos volt — régi házai ma is pilotákon épülvék — csak olyan lagunaváros, mint Velence, vagy a még régibb hires Sybaris, melynek kéjeiről ma is zeng az ének.

Hol van ma már a tenger? Itália keleti partjain bizonyos rejtélyes természeti törvények folytán évtizedről-évtizedre apad a tenger s az Adria ma csak nyolc-tíz kilométer távolságra locsog Ravenna falaitól. Mintha csak a természet is összeesküdött volna e szerencsétlen város ellen, hogy igy lassan elvette tőle régi erejét, a vizet! A tenger egykori fejedelme ma mint egy halott delfin fekszik a kopár földhháton.

Az itt letelepedett umbriaiakat és etruskokat akkor érte a legelső csapás, mikor réges-régen a nagy polgárháborúban véletlenül a Marius pártjára álltak. A római szigor ekkor degradálta, úgyszólván megsemmisítette városukat. De tán boldogabbak voltak ebben a szolgai alázatban, mint későbbi felmagasztaltatásukban, midőn a császárok azzal tisztelték meg Ravennát, hogy falai közé menekültek, sőt a népvándorlás végveszélyeiben Róma helyett fővárosukká tették meg. Maga Augustus foglalkozott vele először komolyan. Ő építette Ravenna alá Classis városát s azt az óriási hadi kikötőt, melybe az adriai hajóraj mind a kétszázötven hajója belefért. Classis és Ravenna közt utóbb még egy harmadik új város épült, az egykor nagy Cæsarea. Istenem, hova lett mindez! Cæsarea helyén még volt egy templomrom a XVI. században; Classisból még ma is megvan az ingoványos csupasz síkon a hires Sant Apollinare in Classe. De hol a város, hol a kikötő, az arzenál, a tenger? Mindezek helyén ma óriási erdőség terül el: a Pineta. Fantasztikus pineáinak koronái alatt, a mocsár lidércfényű világában ma is a Dante viziói élnek itt, mert hisz ő járt ki ide háborodott lelke mennyei és pokoli jelenéseit táplálni. Költők sóhajaitól szent ez a lápos rengeteg. Nemcsak a Divino keresett itt ihletet, hanem Boccaccio, Dryden,

Chateaubriand, Alfieri és Byron is. A halhatatlan Lord lóháton barangolva naphosszat kesergett itt szerelme felett, de azután mindig visszavágtatott adriai szirénájához, a szép Guiccioli grófnéhoz . . .

Mikor kezdődik el voltakép Ravenna tragikus dicsősége? A mai oknyomozó történetirás már majdnem eléri a tökélyt, meglepő valósággal tudja jeleníteni a multat — de én azt hiszem, sohse lesz nekünk teljes fogalmunk a népvándorlás századainak ama világalkonyáról, sohse fogjuk mi átérezni tudni az utolsó rómaiak ama rettegését, mit a két világrészen forrongó új emberiség, az állatbőrös barbárok közeledtére érezhette. Nem volt ott menekvés. Képzeljünk egy olyan állapotot, mikor egész Európában nem volt se állam, se semminemű rend, mikor úgyszólván, mint fellegek az égen, úgy tüntek fel és enyésztek el óriási barbár birodalmak, mint a hunoké és avaroké — mikor percről-percre változtak az országok határai! A római birodalom még mindig áll, sőt bukása előtt úgyszólván a legnagyobb, de ez a diocletiáni terjedelem nem erő többé, hanem háj, gyöngeség. Róma névleg még mindig a világ közepe, de Occidensnek, Itáliának s Oriensnek az igazi fővárosai már másutt vannak. A társ-császárok a német Trierben, Milánóban és a szávaparti Syrmiumban székelnek. Évtizedek tel-

nek el s a császárok, akik oroszlánokként harcolnak a messze határokon, nem is látják Rómát. Aztán égetővé válik a veszedelem Itáliában. Konstantin Bizancba viszi az Augusztus jogarát. De Róma, bár a kisebbik nyugati korona van már csak a homlokán' még mindig a világ közepe marad. Alkonyodik, a capitoliumi istenek véres alkonya ez, mely után rettenetes az utolsó éjszaka. Azon az éjszakán csap át a vandál hullám az Alpeseken — elkövetkezik az antik világ vége.

Félelmes árnyak száguldanak tova az istenitélet sötétségében. Nem látunk mi ebben a sötétségben úgyszólván semmit, csak a Jornandesek tárogató-szava hat el hozzánk s a krónikások vészkiáltásaiból következtetünk a világ temérdek inségére. Ekkor szökik Honorius császár Ravennába, az új fővárosba. Nyilván azért jön ide, mert Ravenna félreesik a Rómára törő barbárok utvonalától, mert laguna-város és falai biztosak.

Egy rövid időre talmi-imperatori fényben káprázik a város, de csakhamar elhomályosítja ezt a háborúk vakítóbb véres lángja. Alarich vandáljai Ravenna falai alatt rontanak le, hogy felgyujtsák Rómát; a császár túszul kénytelen adni nekik hugát, Galla Placidia császárnőt, III. Valentinián anyját. Athaulf, a nyugati gót vezér magával viszi ezt a

császárnőt s mialatt megalapítja a provánszi nyugati-gót birodalmat, erőszakkal feleségül veszi Narbonneban. Aztán barbár féktelenséggel tör tovább és végül elesik Barcelonában. Galla Placidia visszakerül Ravennában, méltóságos ülő helyzetben ott van eltemetve a róla nevezett világhirű kápolna főszarkofágjában. Két oldalán pihennek: bátya Honorius és fia III. Velentinián, kit Petronius Maximus császár gyilkolt meg. 476-ban lép a ravennai trónra az utolsó nyugati császár: Romulus Augustulus. Micsoda ádáz szatirája a sorsnak, hogy ez utolsó imperator nevében a legnagyobb római király és a legnagyobb római császár, Romulus és Augustus nevei egyesítvék! Gyászosan hangzik el e név abban az ünnepi riadalomban, mellyel a betörő herulok Odoakert Itália első királyává kiáltják ki Ravennában.

Csudálatos ez a haláltánc, mit ezek a vad germán népek járnak a római birodalom holttetemén! Mikor már megölték, akkor részegednek meg a dicsőségtől. És halála után mégis legyőzi őket Róma. E barbárok nem a saját nemzeti bélyegüket akarják a világra rányomni, — mert hiszen a nemzeti érzés még nincsen kifejlődve — e barbárok mind rómaiak akarnak lenni!

Meddig tart az Odoaker királysága? Tán tizenhét

évig. Nagy vihar gyűlik az Alpok felett s ép a mi mai Magyarországunk az a terület, ahol a legjobban forrong a világ. Mindenha híres föld ez a Pannonia, de kinek jut ma már eszébe, hogy Marcus Aurélius császár valahol a vágmelléki rengetegben írta Szemlélődései legszebb lapjait? Ki gondol ma már arra, hogy a nyugati gótok birodalma egykor Erdélyben, a vandaloké pedig Szlavóniában volt? Ki hinné, hogy a mai spanyolok ősei egykor itt uralkodtak?

Most a keleti gótok árasztják el Magyarországot. Királyi udvaruk valahol Mosony körül lehetett, mert ott a Fertő-tó partján született az a vitéz és bölcs Theodorich, kit a história «Nagy»-nak nevez.

Theodorich keleti gót királysága mindössze 61 évig tartott, de az ő uralkodásához kötvék Ravenna legszebb napjai. Ravenna után nevezik őt a germán hősmondák Raben-Dietrichnek — másik fővárosa, Verona után pedig Dietrich von Bernnek. Ő az Arany János «Detre szász»-a. Az ő gót és római alattvalói példás egyetértésben éltek. Szerette a tudományokat, erről tanuskodnak barátai: Cassiodorus, Boëthius és Symmachus; hogy pedig a művészeteket szerette, arról templomai és nagyszerű palotájának romjai tehetnek tanuságot. Megdönthetetlenül ma is ott áll Ravenna alatt a nagy gót király

síremléke, hová ép oly hősi leánya, Amalasuntha temette Theodorichot. Imperatori fenségű mauzoleum ez, melynek rengeteg dalmát sziklatömbjeit mintha mesebeli óriások rakták volna össze. Egy darab kő a 470.000 kilogrammnyi súlyú kupola s ez alatt pihent a király, míg a Narses katonái világgá nem szórták ariánus csontjait. Szegény Amalasuntha! Gót királyságával együtt mily nyomorultan veszett el a messze Bizáncban, a Theodora börtönében!

A keletrómai császár exarkája ül be azután Ravennába; de ezzel még nincs kimerítve a város megpróbáltatásának sorozata. 751-ben a germánok legvadabbjai, a longobardok törnek Ravennára s hercegük, Aistulf, elűzi az utolsó exarkát, Eutychiust. Classis városa földig ég, maga Ravenna is haldokolva kerül ki ebből a végveszedelemből. Pippin frank király űzi el falai közül a lombardokat s ajándékba adja a várost a pápának.

Mi történt aztán? A német császár teszi rá a kezét; Ravenna lesz a germán Cæsar legfontosabb citadellája Olaszországban. De 1300-ban Dante barátai, a Polenták vetik fel a fejüket s a szófogadó város most ezeknek az apró zsarnokoknak az igájába dől. 1441-ben a velenceieknek adja meg magát . . . Még két dátum van ezután életében: 1512-ben itt vívták meg a világnak tán legvéresebb csatáját a

franciák s az egyesült spanyol pápai hadak. Ott a város felett, ahol ma is egy mohlepte szép renaissance-oszlop áll az országút szélén, ott esett el a fiatal generalissimus, a győztes Gaston de Foix. «Hej, rettenetes gyásszal felette hires ez a föld...» mondják a felirat penész-ette latin betüi s aztán dicsőtíik azt a fiatal hőst, aki nemcsak a lovagkor, de tán minden korok legeszményibb ifjú vitéze, mert szép, nemes volt s mint győztes hadvezér ép diadala pillanatában esett el huszonegy éves korában! Kell-e szebb élet ennél? Hisz akit az istenek szeretnek, ifjan veszik azt a mennyekbe magukhoz.

Az utolsó dátum véres szám a világtörténelemben: 1849. Augustus, Odoaker, Theodorich, Narses és Gaston de Foix, kétezer év annyi hires hadi kapitányai és hódítói után legutolsónak ki jöhetne más, mint a modern kornak ez az egyetlen igazi romantikus hőse, Garibaldi. Méltó ő az antik és lovagkori vitézekhez, ez egyedül méltó, mert megvolt benne a daliás korok igaz lendülete. Ő volt az utolsó, aki kardot rántott Ravenna alatt.

Itt érezzük, hogy vanitatum vanitas et omnia vanitas! Ki kevélyen álmodik földi dicsőségről, ide jöjjön: a Dante városa ez, a Cittá dolente!

* * *

Belépünk abba a csodabarlagszerű mozaik-világba, melynek aranyos félhomályát csak egy keleti meséhez hasonlíthatnám.

Hát csudavilág ez, olyan álomszerű valami, ami készületlenül találja szavainkat, egész európai képzeletünket. Sajátságos ennek a művészetnek ez az altató, nehéz pompája, de hisz ép ez a keleti elem benne, ez teszi Bizáncot a régi Babylon és Ninive unokájává s az egyiptomi és messze indus kulturák testvérévé. De még sem azonos az ázsiai satrapa birodalmakkal, ép oly kevéssé az, mint a hogy Konstantinápoly nincs sem Ázsiában, sem Európában, hanem épen a kettő közt s elemeit két világrészből, mondjuk: két világrész dekadenciájából veszi. Ha az ázsiai polgárosultságok többé-kevésbbé mind hasonlítanak egymáshoz — ha az európai civilizációk bizonyos fokig mind testvérek — Bizánc egy külön harmadik tényező kettőjük közt, mely nem is annyira mind a kettőhöz, mint egészben véve egyikhez sem hasonlít.

Miért jutunk e gondolatokra ép Ravennában? Egyszerűen azért, mert Ravenna úgyszólván az egyedüli ékszerszekrénye ez eltünt világ maradék kincseinek. Igaz, ott a San Marco Velencében, ott a Cappella Palatina Palermóban, de az egykori központban, Konstantinápolyban, a Szófia-egyházat ki-

véve, mindent elpusztították a törökök. A mohamedán hit egyike a legtürelmetlenebb vallásoknak s gondoskodott róla, hogy nyoma vesszen ott mindennek, ami a prófétát a kereszténységre emlékeztethetné.

Mi a titka ennek a bizarr művészetnek — miként kellett elemeinek úgy csoportosulniok, hogy ez a meglepő eredmény álljon elő? Fortélyos kérdés, mert hisz, amint említém, két világrészből szervezvék ez elemek és nemcsak nagyon sokan vannak, hanem a legrejtélyesebben vannak összetéve. Például: a ravennai templomok minden kötelességük mellett tisztán latin eredetűek. A kupola-halmazatból előálló pagoda-stil első oka, alapgondolata mégis csak az egyszerű római kupolában van. Római eredetűek e pompázatos épületek, csak úgy, mint annak a nagyobb palotának, magának a bizánci birodalomnak is római váza. Hisz voltakép a római birodalom akar ez lenni mindhalálig! Görög, thrák, bolgár vagy kisázsiai császárjai római imperatoroknak nevezik magukat mindvégig; az «Augustus», «Cæsar» nevekkel együtt viselik a régi római imperatorok összes pogány címeit, az egy Pontifex Maximus kivételével, melyet a pápa kicsikart tőlük... A bizanci templom s a bizanci állam építészeti váza tehát egyaránt római, csak az,

a mi e keretben benne van, az egészen más valami. A párhuzamosság azonban itt is teljesen megáll, hogyne, hiszen egységesen egy indulat teremtette mind a kettőt olyanná, amilyen! A Ravenna bizánci templomainak mikrokosmosában benne van az egész óriás birodalom makrokosmosa.

Ez egyházak csudahatásának a nyitja voltakép egyszerűen a mozaikban van. Hogy e mozaikművészetnek miért kellett ennyire túltengnie a plasztikusabb szobor és más egyéb diszítések rovására, annak a magyarázata a képrombolók százados vitájában rejlik. Mikor első ámulatunkból magunkhoz térünk, meglepetve vesszük észre, hogy e templomok a mi európai fogalmaink szerint, voltaképen üresek — hogy a bizánci művészet alig ismeri a szobrászatot. A mi európai egyházi építészetünk nemcsak abban különbözik a keletrómaitól, hogy a szigorú gótikát kivéve, nyilt, szinte derűsen szabad, hanem abban is, hogy plasztikus megszakításokkal s egy egész szoborvilággal ékes.

Messzemenő gondolatokra viszi ez a tünemény az embert. Miért van az, hogy az egész európai kultura — a legészakibb germán, mint a legdélibb latin világ — úgyszólván plasztikusan, szobrokban gondolkozik — s miért van az, hogy úgy az óriási mohamedán világban, mint a bizanci kereszténység-

ben olyan vallási fordulatok állanak be, melyek nemcsak lehetetlenné teszik, hanem egyenesen megtiltják a plasztikus ábrázolást? Az éghajlatban, a fajban, vagy micsoda más messze rejtett okokban van ennek a magyarázata? Tény, hogy úgy Mohamed, mint a bizánci képrombolók pártja eltiltotta a plasztikus ábrázolást és tény, hogy a keleti keresztényekre e tekintetben befolyással volt az izlam. Mikor III. Isauriai Leó (717—741.) a képimádókkal (iconolatrea) szemben a képrombolók (iconomachi) pártjára áll, nemcsak azért teszi ezt, hogy népét a bálványtámadás veszedelmétől megmentse, hanem kimondottan azért is, hogy a mohamedánoknak a kereszténységre való áttérést megkönnyítse. Mert az izlam iszonyodott mindennemű bálványoktól. A granadai Alhambrában tünt ez fel nekem, hol az «oroszlány-udvar» naiv oroszlánjait úgy mutatják az embernek, mint a mohamedán művészet egyes-egyedül álló szoborműveit, melyeket csakis a hitükről teljesen megfeledkezett dekadens spanyol arabok merhettek a próféta egyenes parancsa ellenére kifaragni.

A konstantinápolyi kereszténységre vonatkozólag Ravennában ötlött a szemembe ez a plasztika- és szobornélküliség. Egyben hát megegyeznek a keleti vallások, a mohamedanizmus és a bizánci keresz-

ténység egyik sem tűri a plasztikus megszakításokat, mindkettő a sima falakat szereti.

Hol keres és talál hát művészi érzésük kárpótlást? A párhuzamosság ismét meglepő. A mohamedán altatóan egyforma és mégis változatos arabeszkekkel fedi el sima falait, a bizánci keresztény egy másfajta arabeszkkel, mozaik-képekkel vonja be egyháza belsejét. S itt érünk a konstantinápolyi kereszténység e diszítő módjának a jellemző sajátosságaihoz. Ez a bizánci mozaik nem a pompéji vagy a görög mozaikok zseniálisan szabad, életvidám rajzát tünteti fel, a világért sem! A merev, ceremoniásan egyforma alakok felvonulása ez, melyeknek örökké ismétlődő, egyforma mozdulatai voltakép egészen úgy hatnak, mint a mohamedán templomok arabeszkjei.

Lélektanilag volna itt egy magyarázat. A keleti ember természettől álmatag, mese-kereső, extázisra hajlandó: a merev szemlélődés, s a szertartásos mozdulatlanság embere. Ha pillanatra hevesen ki nem tör, úgyszólván mindig a csöndes rajongás félálmában van. Mit kíván egy ilyen léleknek a képzelme? Semmiesetre sem azt a plasztikus szakgatottságot, mely bennünket, ébrenlévő nyugatiakat gyönyörködtet. A keleti embert az a sok kápolnaprofil, az a temérdek dombormű és szobor mindunatalan csak kellemetlenül költené fel félálmából. Más-

kell neki! Az az altatóan egymásba folyó és észrevétlen mégis mindegyre változó arabeszk, vagy az az egyhangúan kápráztató, egyforma merev alakokkal hipnotizáló mozaik. Úgy az arabeszk, mint a mozaik az embert csak annál közelebb viszik a keleti vallások közös céljához, az éber öntudat elvesztéséhez, a tiszta extázishoz.

Ha a mi nyugati vallásaink az ébrenlét, a keleti vallások a félálom . . . Amint hogy a mi egész nyugati kulturánk az ébrenlévő észszel, a keleti világ pedig az örökké álmodó rajongással dolgozik. Tán ép azért, mert a mi agyunk olyan örökké éber, esik olyan jól megpihenni, meséket álmodni Ravenna bizánci templomaiban.

* * *

Mikor legelőször beléptünk a Galla Placidia latin keresztformájú kis úrkápolnájába, azt éreztem, egy bűvös barlangban vagyok, melynek falait a kupola tetejétől le milliárd szentjánosbogár lepte el. Azt, hogy e szentjánosbogarak, vagyis mozaikkockák ábrázolnak-e valamit, első pillanatra ki sem vettem a félhomályban; szemfényvesztő általános káprázatuk az, ami először és főként hat. Lassan azután magához tér a szem; elsőbb kiveszi a színtömegeket s utóbb az alakokat is.

Miféle alakok ezek? Azt csak nagynehezen, leges-

legutóljára tudja az ember elhinni, hogy ezek voltakép a mi kereszténységünk körébe tartozó szentek és apostolok volnának. Pedig azok. Az alap, amin állanak, többnyire kékeszöld, mely a kupolák teteje felé szinte fekete kobaldba megy át. Bizánci tógás, komorarcú, meredt szentek és apostolok, kik némelyhol, mint p. o. az orthodoxok baptistériumában olyan fárasztó egyformasággal, de egyszersmind olyan fenyegető majestással mennek körül a kupola menyezetén, mint mindmegannyi fáraók az egyiptomi emlékeken. Nem a kegyelmes, szelid Krisztus prófétái és apostolai ezek, hanem a bosszúálló keleti Isten vezérei, kik a bizánci eretnekségek áruló «jota»-betűjét keresik a megrettent hivő lelkében... Szófacsaró, betűkínzó theológusok, mint maga a pokoltól félő Jusztinián császár, szigorúak és irgalmatlanok. S mind az odalent imádkozó hivőre néznek le. — Tekintetük, mikor szemgolyójuk mozaikdarabja megcsillan, valósággal vádoló. A keleti kereszténység formalizmusba dermedt hitének levegője ez, melyben a császártól kezdve mindenki attól fél, hogy eretnekségbe esik, hogy valamikép rosszul értelmezi Krisztus testének többféle természeteit — vagy a szentháromsági vitában, Arius példájára, nem érti meg Jézusnak az Atyával való consubstantiális voltát . . .

Ma mosolygunk tán ezeken a pedáns vitákon; — ma tán csodálkozunk azon, hogy az emberek mint vitázhattak annyit a három egység permutációjának számtani példája felett? De rettenetes jelentőségük volt ezeknek akkor és mindaddig, míg az ember bele nem nyugodott a credo, quia absurdumba! Nem hiszünk Prokop történetírónak, ki azt állítja, hogy Justinián uralkodása alatt négyszáz millió embert öltek meg, az akkor divó hatvan (!) különféle eretnekségért; de hiszünk Gibbonnak, aki azt mondja, hogy e császár harmincnyolc évi uralkodása alatt az emberi nem száma «érzékenyen csökkent».

Nos, ha szigorúak e mozaik-apostolok, a közöttük bizánc-trónon vagy földgolyón trónoló Krisztus sem nagyon szelid. A félelem istene ő. Gyakran ábrázolják imperatori tekintélyű ifjúnak vagy — a még mindig élő antik emlékek hatása alatt — szakálltalan görög ephebosnak, ki mint valami zsarnok néz le a világra. A kaszt-szellem, melyet Bizánc hozott be Európába, itt sem maradhat el. Mint a császár körül a palota-hivatalnokok, Jézus körül is etikettszerű távolságban, hierarchikus rendben sorakoznak a szentek. A Galla Placidia szarkofágja feletti mozaikon pláne úgy jelenik meg Krisztus, mint egy haragos theológia-tanár; egy kinyitott szekrényből

mérgesen rántja elő az eretnek-könyveket s tűzbe dobja őket . . .

A Sant Apollinare nuovo főhajójának két falán huszonkét egyforma szűz martirleány és körülbelül ugyanannyi martirifjú tipeg a merev istenség felé. A gyönyörű leányzók előtt haladó mágus királyok szinte földig hajolnak, de mindhiába! A rettenetes komor angyalok közt szigorú marad úgy a szűz Mária, mint Krisztus. Nincs ebben a hitben kegyelem, mint ahogy e földön sem volt kegyelem a bizánci császár előtt!

E mozaikokról lévén szó, meg kell jegyeznem, hogy ezek nemcsak a legpompázatosabbak, de tán a legbecsesebbek is. Rajtuk van nemcsak az akkori Ravenna képe, hanem a Theodorich felséges palotájának a rajza is. A mennyezeten vagy tizenhat képen ábrázolvák a Megváltó szenvedései, de e szenvedésekből — különös — hiányzik a keresztre feszítés jelenete. Még erősebb volt az emberekben az antik görög szépérzék, semmint hogy ilyen borzasztó képet művészeti ábrázolás tárgyává tehették volna. De most lépjünk végre a San Vitale-templom császármozaikjai elé.

* * *

A templom-kereszt felső szárában vannak ezek, a két szemben lévő márványfalon. A szem már kifárad, míg ideérünk. Az aranyos ivek, a felettük káprázó mozaikok, a hires ravennai trapéz-oszlopfők, az alabastrom oltár, kábítanak ezek mind. Csak elvétve jut eszembe: voltakép keresztény templomban vagyok-e? Hisz ez az áttetsző alabastom oltár pogány, ezek az ivek csaknem mór ivek, a szentély márványrácsa meg majdnem zsidó.

Hatalmas két kép ez, mozaikjuk még most ezernégyszáz év multán is olyan friss aranyfénynyel káprázik, mintha egészen új volna.

Az egykori polgár parasztgyerek ott áll bizánci császári diszében: Imperator Cæsar Flavius Justinianus, Alamanicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, Pius, Felix, Inclytus, Victor ac Triumphator: Semper Augustus!... Merev nézésű, komor délszláv arc. Feje keleti koronájában imperatori ragyogással tüzelnek a mozaikdrágakövek és füle mellett méltóságosan lógnak le arany koronaláncai borotvált, kerek képéhez. Zömök, széles vállán drágaköves cæsari csatt fogja össze sötét palástját; e felemelt paláston tartja azt a szent edényt, melyet az előtte haladó Maximianus püspök után akar a templomba vinni. Diszes nagy aureola fénylik a feje körül. Ép oly merev arcú

palotai főméltóságok veszik körül, kik ceremóniásan rejtik jobb kezüket tógájuk alá. Oldalt páncélos és pajzsos bizánci katonák követik a menetet. Szinte komikus, hogy az ünnepélyesen haladó alakok mind egymás lábára hágnak és pedig — rang szerint.

De nézzük most a jobboldali képet. Egy pazar fényű temlomban, drága függönyök alatt Theodora lépked két igen szép udvarhölgyel és két feltünően szép palotaúrral. Az egyik ép felemeli a szentély föggönyét, mert hiszen a császárné szintén drága edényt visz Isten oltárára. Meglepő, hogy micsoda élettel élnek ezek az alakok. A nők öltönyei ragyognak a drágakövektől, kifejező, de merev arcuk buja szépségű; szemeik keletiesen nagyok s egészben véve úgy hatnak, mint azok az egyiptomi nők, a kiket a Graf-féle encausticus képgyüjteményben láttunk. Maga Theodora olyan, mint a hogy a történelem leírja: nem nagy, inkább vézna, lenge alak, amilyennek az egykori cirkuszi táncosnőnek lennie kellett. Kezei keskenyek, arca is keskeny. Nem szép, de szája kéjesen gonosz s óriási fekete szemeiben mohó tűz ég. Feje körül még a Justiniánénál is nagyobb aureola fénylik.

Ez Theodora, a pia, augusta, doctissima, et sanctissima, a kegyes, a felséges, a legtudósabb és a

legszentebb, — aki a cirkuszi hetairából egy világbirodalom nőcsászárjává és nőpápájává lett.

Ez Theodora, tán minden kornak a legrettenetesebb szörnyetege, akinél még csak az a mondás sem vált be, hogy a nő mindenre képes, még a jóra is.

A bizantinizmust akarjuk megismerni? A korok géniuszai ritkán szoktak férfiakban testet ölteni: nőkben inkarnálódnak azok. Theodora a bizantinizmus géniusza, benne ismerjük meg azt. Halljuk Porkopot, aki azért írta meg történetét, «hogy megtudják minden jövendő korok fejedelmei, micsoda iszonyat kiséri a császárok bűneit mindörökké...»

* * *

A világtörténet nagyobb életében nappal és éjjel ép úgy váltogatják egymást, mint a mi pici polgári életünkben. Csakhogy a nemzetek, a világok életéhez képest óriásiak ott a nappalok és még óriásiabbak, sötétek és félelmetesek az éjszakák. Nem tizenkét óránkét váltogatják egymást; — hosszú századokig, ezredévekig tartanak a világtörténet nappalai és éjszakái. Ne a mult hétre gondoljunk vissza: a tízezer év előtti akkád-babiloni világra, még csak tegnapelőtre sem: az egyiptomi fáraók históriájára. Vegyük csak az európai világtörténet tegnapját és mai napját.

Mikor is volt hozzávető évszámokban kifejezve annak a tegnapnak a hajnala? Úgy 500 körül Krisztus előtt Rómában, mikor a nép elűzte a Tarquiniusokat; — mikor az ifjú köztársaság felébredt a világ meghódítására. Kilenc óra tájban vívták az első pun háborút, tíz órakor pusztítja el Scipio Karthagót... Tizenegy órakor tombolnak véres pártoskodásaikban Sulla és Márius. Végre tizenkettőt üt a világóra, delet harangoz az örökkévalóság harangja. Időszámításunk első éve ez, mikor nemcsak a názárethi Jézus lelki hite kápráztatja el a világot, hanem Augustusban a római dicsőség cæsari napja is délen áll.

Oly felséges ennek a világnapnak a dele, hogy az ember szeretné megállítani a századok óráját, de, fájdalom, az idő mulik; a délből délutánnak, a délutánból estének kell lennie... Három óra után a Trajánok és Hadriánok korában még fényes az Augustus napja; ha nem is oly erős, de lelki szelidségében arányosan káprázó még négy óra után is, az antonini jó császárok, a Marcus Auréliusok korában ... De erősen érezzük már, hogy délután van; a hanyatló nap fellegek mögé tünik az esti szürkület előtt. Hat órakor azonban még egyszer előbuvik s véres glóriában bucsuzik a világtól: Diocletiánnál vagyunk, nála van a római nap lemenete. Sötét lesz

a világ tája. De megesik az néha, egy-egy utolsó sugár még visszatéved a földre s fényesen világítja meg egy-egy pillanatra a mind mélyebbre váló szürkeséget. Hét óra tájban lehet ez; — a Nagy Konstantin dicsősége még megvilágítja az estét . . .

Azután éjszaka lesz: a népvándorlás rablásainak és pusztításainak az éjszakája, mert hisz az éj a gonosztevők, a gyilkosok, a kéjencek barátja. Alig vesszük észre a sötétben a világfelfordulást, a császári Róma, Itália végét. Úgyszólván pillanat alatt történik mindez. A koromfeketeségben barbárok milliói öldöklik egymást és az egész Európa fájdalmasan nyögi hatalmukat. De hát sehol sincs világosság ebben a rettenetes éjszakában? Kilenc óra tájban lehet az, hogy Justinián és Theodóra meggyujtják Bizáncban az éjjeli dicsőség görög tüzét s kezdődik a tegnap s ma közötti világéjszaka orgiája.

Bizánc a fényesen kivilágított mulatóhelye ennek az éjnek, a kószáló barbárokat gyakorta csalogatja magához ez a fényesség s minden lépten-nyomon rátörnek, mert hisz az ember mulatni szeret s ők is résztvennének az orgiákban. Ilyenkor a dőzsölő császárok marokszám dobják ki nekik az aranyat az ablakon, csakhogy odább álljanak — s azután dőzsölnek és kéjelegnek tovább, úgy, a hogy még

sohasem dőzsöltek, sohasem mulattak sem babiloni, sem alexandriai éjszakákon.

De meddig tart ez az éj? Ha időszámításunk első évében Augustus korában volt a tegnapi római nap dele, az ezredik év körül lehet éjfél . . . Akkor éri el a középkor legborzasztóbb sötétségét s Bizánc aljas orgiájának a tetőfokát. Babona és félelem igazán csak a sötétben tenyésznek jól s tán ezért volt olyan rettenetes ez a korszak. Jó volt azoknak a koronás nagyoknak, kik átdőzsölték az éjszakát, de az éhen-szomjan virrasztó nép félt — félt az istenitélettől. A millennaristák jajongó szektája akkor tölti be a világot rémkiáltásaival; — akkor éjfélre, vagyis az 1000-ik esztendőre várják a világ végét, Krisztus kisérteties jövetelét, ki majd utolsó ítéletben teszen elevenekről és holtakról.

Azonban világfélelem közepette bár, de elmulik az éjfél s hajnal előtt rövid álomra nyugszik a rettegés. Elmulik egy század, két század. Kik azok a nyugtalan alvók, akik a szunnyadó emberiség közepette felvetik a fejüket, s mint prófeták a pusztában kiáltozni kezdenek? A szomorú bölcs, Abélard az s a szelid extázisban imádkozó Assisi Ferenc . . . De álmodók ők még csak; — az az ember, a ki igazán elsőnek ébredt fel a mai világnap hajnalára, az Dante volt. Még a középkor rémes álmainak hatása

alatt ő látta meg azon a kora hajnalon a mennyek és főleg a poklok Isteni színjátékát... Azonban komor volna ő egymagában, szomorúan kezdődnék ez a világnap, ha nem ébredne fel mellette Boccaccio is, a derűs életöröm jókedvű géniusza, ki bizalommal és lelkesen néz a napfelkelte felé. A pesszimizmus és optimizmus e két egytestvér lángelméje karöltve indul meg a világosság felé. Költögetik az embereket, de hát soká tart ez még nagyon, míg a kimerült világ felébred.

Végre a XV. század második felében megszakadnak a hosszú éjszaka fellegei. Mint a hogy ezer évvel ezelőtt este hat óra volt, úgy most reggeli hatot üt a világóra . . . A renaissance aranynapja mintegy varázsütésre buvik elő s árasztja el a földet. Nagy napi munkára, ifjúi erővel áll talpra ismét az emberiség.

Nap és éj csakúgy váltogatják egymást a világhistóriában, mint a mi kérésztermészetű, pici polgári életünkben. Ha a renaissance korában, a XV. században volt a mai világnapnak a reggeli hat órája, hol vagyunk most? Más nap ez, mint a tegnapi római: a nagy demokrata civilizációnak, a tudományos vívmányoknak a békésebb napja. Kiváncsian nézünk körül a világban . . . és látjuk, kiké a jövő. Mire a jövendő ezredik évben ismét delet harangoz

a história, véres talál lenni a földön a szociális forradalom világnapja.

De hisz álmok, khimaerák ezek — a jövő Isten ölében van. Csak azért hoztuk fel a világtörténelem e százados nappalait és éjszakáit, hogy kellő világításban láthassuk a bizantinizmust. Az antik és modern világok két nappala között éjszakát tölti be ez az aljas és felséges kultura. De a paradoxontól teljesen eltekintve, tényleg van valami éjszakai rejtelem ebben a bizantinizmusban. Babonássága, mámoros vérdühe, aljas kéjei és ledér pompája, mindmegannyi olyan tünemények, melyekre az ember csak a lelki éjszaka bűnös homályában képes. Éjjeli dicsőség a bizánci glória — a vér, az arany, a rothadás dicsősége az.

Egy pompázatos szemétdomb Bizánc, melyen az antik római birodalom császári teteme rothad. Ennek a nagy bomlásnak a miazmái azok, melyek úgy foszforeszkálnak a világéjszaka sötétségében.

* * *

Szorongó melankólia fog el, midőn a történet olvasásánál az utolsó római imperátorokhoz jutunk. Meghat az a végzetes hősiesség, mellyel a pogányságot, azt az egész ragyogó antik világot védik; — megindít az a kétségbeesés, mellyel a római biro-

dalmat meg akarják menteni. Annyival inkább meghat ez, mert úgyis minden hiábavaló, mert az antik ideál immár kiélte erejét és vesznie kell.

A galilei próféta alázatos, lelki elvének kell diadalmaskodni ama büszke testiség felett, melynek a régi görögök oly apotheozist emeltek az antik szépben. Csodás egy pillanat ez, mikor Krisztus így megállítja és így megfordítja a világ egész addigi gondolkodását! A régi pogány hit az erősek hősi vallása volt, az volt Isten embere, a ki ütötte a többit, Jézus most majd a gyöngéket veszi védelmébe, az lesz Isten embere, aki üttetik, az lesz az új hős, aki tűrő, szenvedő, szegény . . . Később a renaissanceben felségesen egyesül ez a két gyülölködő világnézlet, de most egyelőre halálos ellenségek s természetes az, hogy a fiatalabbnak kell győznie! Elesik az antik világ. Mi szinte sajnálkozva nézzük, mint diadalmaskodnak felette azok a szépet nem ismerő, szépet tagadó szürke keresztények, akiknek pedig mi voltakép az unokái vagyunk . . .

Hősiesen küzdenek azok az utolsó jó császárok, az Antoninusok; mindhiába — kidülnek egymás után, elesik Marcus Aurélius is, az utolsó római. Vége ekkor az antik világnak: Finis Romæ . . . A thrák Diocletián vaskeze még összetartja egy pillanatra a széjjelomló birodalmat, de nem Róma

ez többé! Konstantinus már felveszi a kereszténységet. Ő az antik kultura nagy árulója. Utána még egyetlenegy igazi antik hős veti fel fejét, az Aposztata Julianusz; az a mély bölcs, az a nagy politikus, aki csak azért tévedett nagyot, mert nagyot akart megmenteni: a római multat. Eljön aztán a végzetes 395-ik esztendő, mikor Theodosius megosztja két fia, Arcadius és Honorius között a birodalmat. És ekkor Arcadiussál kezdődik a keleti császárság, Bizánc.

* * *

Ezerötvennyolc évig állott fenn ez a keleti császárság, midőn II. Mohamed 1453. május 29-én bevette Konstantinápolyt s ezzel mindörökre véget vetett neki. Nagy idő ez a tíz század s amikor úgy futólag végig nézünk rajta, elfog a borzadás.

Ha igaz az, hogy a történetben voltakép az ú. n. átmeneti korok a legérdekesebbek, úgy borzasztóan érdekes római birodalmi test ez ezredéves rothadásának a megfigyelése. Izomról-izomra láthatjuk itt a góliáth-tagok elhullását. Talán nincs története a világnak, amely tiszteletlenebbül tagadná meg a családi tisztességet, a becsülettesség kegyes hagyományait, mindent, ami szent és emberien nemes e földön. Az árulás, hitszegés, aljas bujálkodás és a vérengző fajtalanság orgiája ez. Voltak elvétve jó

és bölcs császárok itt is, de ezek csak arra valók, hogy annál jobban kiemeljék a többinek szörny voltát. Hisz, ha végig nézünk a kronologiájukon, alig találunk imperátort, aki nem törvénytelenül, erőszakkal emelkedett volna trónra s természetes halállal mult volna ki.

A rendszer a következő: ha nem a császárné, valami palota hivatalnok szeretője teszi el láb alól a császárt, akkor a katonák kiáltanak ki császárrá egy tábornokot a határszéli függetlenebb provinciákban. Ez a tábornok azután berukkol Bizáncba, kiöli az előbbi császár családját s uralkodik, a míg hasonló sors nem éri őt is. Igy vonult be p. o. Phokas kapitány Mauritius császár ellen. Nemcsak a szerencsétlen ember öt fiát végeztette ki apjuk jelenlétében, hanem, hogy a munkája alaposabb legyen, az előbbi császárnét Konstantinát is lefejeztette a három leányával együtt, sőt az elégületlenek vezetőjének, Helpidiusnak is levágatta kezeit, lábait, nyelvét, kiszuratta szemeit s végül egy égő csolnakban kitolatta a tengerre. Mi lehetett egy ilyen császárnak a vége? Miután Sodomát csinált palotájából és sorra becstelenítette a bizánci asszonyokat, az afrikai helytartó, Heraklios végre megbosszulta az egyik hölgy szégyenét. Seregével bevette Bizáncot, előbb a legborzasztóbb módon megcsonkította Phokast

s azután valósággal darabokra tépette testét a néppel. A természetes trónöröklés szerint ő lett a császár. (610.)

Konstans, miután testvérét, Theodoriust leölette, végre maga is meggyilkoltatik. (668.) Hát II. Justinián? Amellett, hogy annyira vakbuzgó volt, hogy pénzeire Jézus Krisztus képét verette ki, mint a krónikások irják, még Nerót is felülmulta vérdühében. Miután eunukh miniszterével megverette a saját édesanyját s lábuknál fogva akasztatta fel a késedelmes adófizetőket, végre fellázadtak ellene a börtönbe vetett patriciusok. Leontinus elfogatta őt, levágatta az orrát, a nyelvét és száműzetésbe küldte. E Leontius már császárrá lett, midőn egy másik ujabb lázadás feje, Tiberius legyőzte s hasonlókép megcsonkíttatta őt.

A számkivetett Justinian arra használta fel a vérfürdőt, hogy visszatért híveivel s legyőzte mind a kettőt. Akkor látta a történelem azt a nagyszerű jelenetet, hogy az orratlan és nyelvetlen Cæsar a halálraitélt két ellencsászárt lépcsőnek fektette oda trónja elé s rajtuk ment fel a cirkusz ezreinek jelenlétében aranyos székéhez. Elkezdődött a rémuralom; II. Justinián esküjéhez képest nyolc hónapon át nemcsak folytonosan ölette ellenségeit, de voltak olyan városok, mint Cherson, amelyek-

nek minden egyes lakósát megégettette. Mikor végre — a dolgok rendje szerint — fiával együtt őt is meggyilkolták, gyilkosa, Philippikos nemzeti diadaljelvényként állította ki a fejét Bizáncban — s természetesen császárrá lett. (711.)

Mi lett a Philippikos-szal? Már 713-ban, mikor egyszer holtrészeg volt, kiszuratták a szemeit s letették ... A hirhedt Iréne császárnő, miután férjének előbbi hitvesétől származott négy fiát megfosztotta a szeme világától, végre a saját fiának, VI. Constantinnak is kiszuratja a szemeit, hogy kedvesét, Staurakiost a trónra juttassa. Mikor e tette után kezébe veszi az uralmat, koronásan, aranyalmával és jogarral a kezében szinarany kocsin vonul végig, melynek négy lovát négy patricius vezeti, Már Nagy Károlynak ajánlja fel kezét, midőn egy palotai tisztviselő, az eunukh Nikephoros elfogatja, s Lesbosba száműzi és maga lesz császárrá.

De ki győzné mind e vérfürdőket elsorolni? Csak futólag pillantok az ezután következő kronológiára. II. Mihály a «Részeg» után V. Leó (820.) Bardas a «Disznó» (866.) III. Mihály (867.) VII. Constantin (959.) II. Romanos (963.) II. Nikephoros (969.) III. Romanos Arghyrsros (1034.) V. Mihály (1041.) IV. Romanos Diogenes (1071.) II. Alexios (1183.) Andronicus (1185.) II. Isaak Angelos (1195.) IV. Ale-

xios (1204) — mind vagy szemkiszuratás, vagy más borszasztó megcsonkítások közepette fejezték be életüket.

A vérengzések ilyen páratlan orgiája után mi következhetik? 1204-ben a nagy birodalom önként málik széjjel a betörő latinok (velencések, lombardok, németalföldiek, és franciák) előtt akik az európai feudális rendszer szerint alapítják meg a latin császárságot. Balduin, a flandriai gróf lesz Bizáncban «Románia» latin császárjává... Körülötte keletkeznek azok a meseszerűen apró birodalmak, amelyeket ma már csak az operettekből ismerünk, amelyekről szint alig hisszük el, hogy valaha léteztek: ott a nicaei és trapezunti császárságok!... Francia és olasz lovagok ülnek be a thessalonikai királyságba, az athenei, spartai és moreai grófságokba és hercegségekbe... Elmulnak ezek is s a bizánci császárok még egyszer összeszedik a Cæsarok örökségét. De már késő. Hajnalodik Európában s az a Bizánc, amely olyan véres mámorban mulatta át a középkor világéjszakáját, fáradt. Álmos az ébredő nemzetek közt, immár kész az örök álomra. Kétszáz évig tart még ez a kínos vergődés.

Semmi sem tarthatja fel többé a török áradatot. Végre elhagyatva egykori világbirodalma minden

hivétől, 1453-ban elesik az utolsó Imperator. XI. Constantin Dragoses ez, kinek hősiességében a régi római virtus vet utóljára lobbot s aki a törökhalál előtt, a végpillanatban csak azt sajnálja, hogy nincs többé egyetlen alattvalója sem, hogy legalább keresztény vehetné a fejét! ... II. Mohamed bevonul a Hagia Sophiába s az ott bent legyilkolt ezrek tetemhegyére áll. Könyökig véres a keze ... És, magasan a falon, ma is mutatják még tenyerének véres bélyegét, mellyel birtokba vette a Cæsarok örökségét.

* * *

De hisz mindez csak külső jelenség: a római lárva császári külseje. Pillantsunk a lárva alá, hol olyan serényen működnek a pusztulás férgei. Nézzük ennek a dekadenciának lélektani okait. Elejétől fogva nincs itt a római cimek és jelvények alatt többé semmi római, nincs ezekben az imperatorokban egy csepp római vér sem. Az ázsiai, balkán vagy afrikai provinciákból felkerült vad barbárok ezek, kegyetlen kalandorok, kik nem is érthetik át az Imperium fogalmát. Latin vér hiján hogy is értené meg az a műveletlen barbár azt, hogy ez a császári imperium szerkezetében voltakép a régi köztársaság változatlan elemeit foglalja magában?

hogy az Imperator voltaképp nem azért Imperátor, mert à priori minden az övé, hanem azért, mert a lappangva mindig fennálló respublica mindig az ő személyében egyesítette a köztársaság főhatalmait: a consuli hatalmat, a tribuni néppotestást, a Pontifex Maximus főpapi minőségét s a Dictator havi imperiumát?

Faj, éghajlat, földrajzi fekvés játszanak itt közre. Ott Ázsia szélén, barbár zsarnokok kezei közt szükségképen satrapa kényuralommá kellett válnia az Augustus örökségének. És tényleg már Justinian alatt a VI. században elenyészik a konzulátus, el a szenátus — a régi köztársasági Róma legjellegzetesebb tényezője. A Pontifex Maximus címet a kereszténység óta a római püspök veszi el a császártól — a tribunságban jelentkező, ellenőrző néphatalom szóba se kerül . . . Nos, a respublica főhivatalainak egy személyben való egyesítése által előállott császárság elveszti köztársasági gyökereit: az ázsiai despota áll előttünk, ki a merev keleti szertartásokkal a lakájszerű palotatisztségek szigorú hierarchiáját hozza be.

A régi római méltóságok, melyek még az államot (a közjót: respublicá-t) szolgálták, eltünnek, személyes császári hivatalnokok árasztják el az udvart. Csupa hangzatos címek: excelsus excelentissimus, magni-

ficus, illustricimus, sublimis, doctissimus aranyozzák be ezt a cifra szolgaságot. A legfőbb államhivatalnok: apraepositus sacri cubiculi «a császár szent ágyának az őre» ... utóbb a «protovestiarius» a «főruhatáros» ... A hajdani tartományi kormányzókat már nem hívják többé procuratoroknak és proconsuloknak, hanem egyszerűen «cselédek»-nek: domestici — ezek alatt állott a sereg s leghatalmasabb volt közöttük a Domesticus Orientis, a híres Megadomesticus. Keleti szokás szerint eunuhok töltik be az udvart s a cselédségből gyakran a legmagasabb állami hivatalokra emelkednek. Sok miniszter és hadvezér — sőt császár is kerül ki közülük ... Hisz, hogy mást ne említsünk, a hires Narses is eunukh volt. A császári udvar inkább valami szeráljhoz hasonlít, mint keresztény palotához. Az egyetemes bizalmatlanság közepette többnyire varanger skandináv vagy normann testőrök veszik körül a Cæsar legszentebb (sacratissimus) személyét.

A sereg? Nincs többé római sereg, zsoldos söpredék a császári had. A politikai életet főleg a betörő barbárokkal való alkudozás, azok lekenyerezése, pénzelése teszi ki. Óriási a tolmácstestület. Minden barbár fajnak dragománja van Bizáncban a százféle alkudozásokhoz. Ezek révén tudunk meg

egyet-mást a mi eleinkről is, p. o. abból, hogy az avarok közeledtére a hun tolmács tárgyalt velük, következtetünk arra, hogy esetleg csak tájszólási különbség lehetett a hunok s avarok nyelve között.

Egy nemzetközi boulevard ez a Bizánc, hol veszedelmes idegenek járnak örökké s szorongatják a császárt. Csoda-e, hogy ily körülmények közt nincs Bizáncban se tudomány, se bölcsészet, se költészet? Nincs erre itt se egységesen fejlődő faj, se nyugalom, se idő. Hiszen igaz, ott a Justinian óriási kompilativ törvénykezése, de nem teremtés ez, csak mentés. Ott a bizánci építészet, az egyedüli igazán felséges szüleménye ennek a kulturának, de hát csakhamar szárnyát szegi ennek is az a léleköló formalizmus, melybe a birodalom a császártól kezdve beledermed. A sok, százados theológiai vita, az eretnekségtől való rettegés s a képrombolók forradalma lasankint minden szabadságot elvesz a művészektől s változtathatatlan formákba rögzíti a vallási ábrázolás tárgyait. Itt megszünik az ihlet s a művészet mesterséggé válik. Egyre törpülnek a Justinian korabeli hatalmas arányok; az 1000-ik év után már erősen hanyatlik az építészet és az iparművészet csak egyes templomajtók (Amalfi, Monte Cassinno, Salerno,

velencei Márkus-templom) — bronzmetszéseiben remekek. A teremtő erő mind kisebb méretekre szorítkozik, utóbb már csak az elefántcsontfaragás és zománcmunkák körében mozog. Pillantsunk még be a hires «Athos-hegyi képeskönyvbe»: itt az utolsó állomás, itt már babráló miniatürré lesz a ravennai mozaikok hatalmas lendülete.

* * *

De hát amennyiben a lélek sohasem maradhat egészen tétlen, mivel foglalkozik ezeknek az embereknek a képzelme mégis — mi a különleges bizánci tudomány? Egyszerű a felelet erre: a theologia. Az a betűbe kapaszkodó, eretneküldöző bizánci theologia, amelynek annyi milliók estek áldozatául. Justiniántól kezdve ebbe őrültek bele mindazok a császárok, kiknek az öldöklés mellett idejük maradt arra, hogy a pokolra gondoljanak.

Immár érintettük a bizánci romlás egyik legfontosabb tényezőjét, a formalizmusba merevedett vakhitet. Vajjon mit szólhatott a szelid galilei próféta, ki a felebaráti szeretetet hirdette, mikor Atyja jobbjáról látta, hogy az ő nevében egy betü miatt annyi milliókat irtottak ki szent lelke földi szavatosai!

Most a vallás révén jutunk ahhoz a valamihez,

vagyis valakihez, kinek neve a voltaképeni tolvajkulcsa annak a buja császári kronológiának. A vallás révén, mondom, mert hisz a kereszténység volt az, amely, először felszabadította őt, annak a miszticizmusa adott neki helyet nemcsak a templomban, hanem az állam tanácstermében is, hogy rajongó szenvedélyességével felforgassa azt a hanyatló világot. Az asszony ez. A bizánci cæsarok alakjai mögött megpillantjuk az Eudoxiákat, Ariadnékat, Irénéket, Theophaniakat és Zoékat s egyszerre érthetővé válik előttünk a kép. Megtudjuk, hogy kik rángatták annak a marionett-szinháznak a császári bábjait. Az asszony a gonosz szelleme Bizáncnak, az a csábos géniusz, ki csókjával a legmagasabbra tudja vinni a férfit, de ki az aljasságban is vezetője tud lenni, ha bűntársáva szegődik. Ahogy az is lett, mikor mint keleti császárnő, mint aureolás Theodóra, elveszítette a férfit a bizánci világéjszakában.

* * *

A kereszténység nyitotta meg a világ kapuját az asszony előtt. A kik megírják a «női szabadság történetét», azoknak, azt hiszem, a IV. és V. században akad sok keresnivalójuk. Az az érdekes átmeneti kor az, mikor a világfelfordulás zavarai közepette a hatalom és befolyás sulypontja lassan-

ként kezd áthelyeződni a férfiról a nőre. Nemcsak a római birodalomban, hanem egyebütt is.

Hogyan is megy voltaképp a térítés munkája? Egyforma rendszere van ennek mindenütt: a vándorló szerzetes előbb a hercegnőt vagy királynét téríti meg s ez azután a szerelem révén megnyeri Krisztus hitének a férjét, a fejedelmet. Olvassák el a «Szentek életét», hány «szent» királynéja vagy hercegnéje van az egyháznak, akik pusztán az által tettek szert az aureolára! Az asszony mindenütt a kereszténység nevében szólal meg, az által érvényesül... De legérdekesebb ez az átmenet a római császári udvarban.

Hiszen hallunk jó és főleg rossz császárnékról a pogány Róma világából is, de eléggé elmosódott, másodrendű szerepet visznek ők azért ebben a históriában. Hallunk a Juliákról és Messalinákról, de nem az államkormányzattal kapcsolatban. Életük úgyszólván önálló botránykrónika, melynek semmi köze a birodalom igazgatásához. A pogány Róma férfias szigora még nem enged nekik kezet a kormányzatban, a világ eseményei tőlük függetlenül alakulnak. Konstantin uralkodása a határvonal itt. Előtte a história a császárokat egyedül nevezi meg, utána többnyire párosan sorolja fel őket a császárnékkal együtt. Később majd jön olyan kor

is, ahol az alázatos bizánci krónikások úgyszólván csak a császárnékat említik s alig tartják érdemesnek szót is tenni e mindenható asszonyok hamar változó játékszereiről, a Cæsarokról.

Az imént a bizánci császárok véres kronológiájának adtuk a képét, ha most a caesari bábszinház szinfalai mögé pillantunk, megláthatjuk, hogy kik rángatták olyan féktelen mozdulatokra azokat a koronás bábukat. Igazán bámulatos, hogy mindjárt Nagy Konstantin óta, milyen határozottan kidomborodó egyéniségük támad a császárnéknak! Az ő Faustája és a Constantius szép Eusebiája már beleavatkoznak a zsinatokba s a vallási kérdésekbe, minek csakhamar gyászos következményei lesznek. Sokan egyenesen azzal vádolják Eusebiát, hogy ő mételyezte meg a kereszténység addig egységes hitét, amennyiben asszonyi rajongással szította az egyház első nagy szakadását, Arius és Athanasius vitáját. Ő a nők kedvencét, a bűbájos szavú szép Ariust pártfogolta, ki a férfiak ellenében minden asszony szivét megnyerte hitvallásának.

Tudom, nagy dolog az asszonyt vádolni a százszámra menő bizánci eretnekségekért, de annyi bizonyos, hogy a férfi nyugodtabb, logikusabb elméje egymagában tán nem tudott volna ennyi nyugtalanságot a világba hozni. Baj volt ez, kivált,

ha a nők nevében a császár hitvese vetette latba a tekintélyét. A nagy vallási veszedelmek túlgyakran erednek a császárnőktől. Ők azok, akik pártoskodásuk hevében békítés helyett végletes cselekedetekre ragadják a császárokat, — ők viszik bele a cæsarokat abba a theologikus őrültségbe, mely az egész bizánci történeten átvonul. Az ő révükön válik rögeszmévé az eretneküldözés s a dogmatikai szőrszálhasogatás. Vészes szenvedély ez, melynek nemcsak temérdek emberélet esik áldozatul, de amelynek rendesen az az eredménye, hogy ép az eretnekségtől való túlságos rettegésükben mind a császár, mind a császárné eretnekségbe esnek. Theodora addig irtja a heretikusok millióit, Justiniánnal együtt addig gyötri a hitcikkelyek betűit, míg végre maga is eretnekké, monophysitává és eutychistává válik. Justinián öreg korában egészen beleőrül a theologiai vitákba s szerzetesei szent közepében szintén hæresisbe esik. Ha semmibe bele nem avatkoznak is, a vallási pártoskodásból okvetlen kiveszik a részüket ezek a császárnék.

Csudálatos tüneménye a psychologiának, hogy ép a legelvetemültebb császárnék foglalkoznak a vallással a legtöbbet, ők a legkérlelhetetlenebb birái az eretnekeknek, vagyis elleneseiknek. Hiszen Theodora zsinatokkal rendelkezik, pápákat tesz el

s a képrombolók vitájában a szörnyeteg Iréne viszi az egyik főszerepet!

Hová lett a szelid Messiás malasztja; — micsoda halott formalizmussá lehetett ez a bizánci kereszténység, hogy ilyen asszonyok tudtak a theologusaivá lenni! Ragadóssá lett a Magdolna példája. Magdolnák voltak ezek a császárnék, csakhogy elfelejtettek megtérni!

Sok mindent megmagyaráz ez a nőuralom, egyebek közt azt is, hogy miért lehet oly kevéssé szó a mi értelmünkben vett dinasztiákról, férfiátöröklésről a bizánci történelemben, főleg az első felében. Az Ázsiához való közelség ellenére csodálatosan nem is annyira polygamiát találunk itt, mint sok császárné személyében valóságos polyandriát. Nem férfiágon halad itt a trónöröklés, hanem nőágon, oly értelemben, hogy bárminemű halála után a császárné kegyencét vagy szeretőjét fogadja el cæsarnak Bizánc.

Az asszony a főszemély, rajta fordul meg minden ... Pulcheria igy megy férjhez Marcianus szenátorhoz s teszi meg császárrá. (450.) Verina és leánya, a szép Ariadne, az V. század végét teszik véressé zsarnoki nőuralmukkal. Két császár esik áldozatukul. Mikor Verina bátyja, I. Basiliskus megöleti az özvegy császárné kedvesét, a két

asszony összeesküszik s éhen veszti egy ciszterciában Basiliskust feleségével és gyermekével együtt. Aztán Ariadne férjét, Zenót nevezik ki, de utóbb Ariadne ezt is elevenen temetteti el. Ki lesz most császár? Az, akit a császárné kiválaszt magának, egy palotai kamarást (silentiarius), Anastasiust s megteszi császárnak (491.) . . . De mit szóljunk az Irénékről, Zoékról és Theophaniákról? Iréne a saját fia, VI. Constantin szemeit szuratja ki, hogy kedvesét trónra emelje, de terve nem sikerül (797.), Theophania előbb meggyilkoltatja férjével ennek atyját, VII. Constantint, aztán megöleti férjét szeretőjével, kit II. Nikephoros néven császárrá tesz, végül pedig ez a második férjét is saját ágyában szuratja le ujabb szeretőjével Joannes Tzimiskés-sel, kit szintén férjévé és császárrá fogad, ki azonban okulva elődei sorsán, mihelyt a korona fején van, száműzeti őt (969.) . . . Zoé, a legszerelmesebbje minden császárnőnek csak egy férjet tett el láb alól, de két cæsart öletett meg, háromszor ment férjhez s öt császár alatt tartotta kezében a világ gyeplőit. Első férje III. Romanus Arghyros volt, ezt második urának paphlagoniai IV. Mihálynak a közreműködésével a fürdőjébe fullasztotta bele. Mikor ez kolostorba vonult, egy időre unokaöcscsét V. Mihályt vette magához a trónra, de elé-

gedetlen lévén vele, pár hónap mulva kiszuratta a szemeit. Hatvan éves korában még egy utolsó szemlét tartott régi szeretői felett s harmadszor férjhez ment IX. Konstantinos Monomachoshoz, ki alatt az oroszok, pecseneghek és arabok a keletet, a normannok pedig a nyugatot árasztották el (1042.) . . . Nos, a mindenek közt legsötétebb X. századnál volnánk. A kereszténységtől felszabadított Asszony szabadossága ekkor tobzódik a legféktelenebbül — ekkor áll olyan nagy bosszút a nő egykori elnyomóján, a férfin. És nemcsak Bizáncban, a császári udvarban, hanem — megdöbbentő egyidejűséggel — a pápai Róma szent kebelében is. A férfibüszkeség szégyenszemére, kacagva lapdázik ekkor az asszony az Augustus koronájával s a szent Péter hármas tiarájával.

Ha a bizánci asszonyok megmutatták, hogy a nő el tudja kormányozni a világot, a rómaiak viszont igyekeztek beigazolni, hogy a nő az egyház igazgatására is képes. Iréne császárnővel majdnem egyidejűleg kisért Rómában a Papissa Joanna, a VIII. János nőpápa legendája. Nem akarom én most Martinus Polonius, Marianus Scotos és százakra menő krónikás társaik bizonyságait firtatni. Ránk nézve lélektanilag csak az lényeges, hogy ez a legenda egyáltalában létrejöhetett, hogy a világ-

éjszaka legsötétebb korában akkora volt az asszony démoni hatalma, hogy keleten a nőcsászár, nyugaton a nőpápa eszméje egyidejűleg támadtak fel. De ha el is tekintünk attól, hogy tényleg volt-e nő a pápai székben vagy sem, való igaz, hogy a X. századon át a Theodorák és Marozziák hetaira uralma dönti el a pápaság sorsát Rómában. Mint pápák anyjai, szeretői és leányai rendelkeznek a szentszékkel (X. János, VI. Leó, VIII. István, XI. János 913., 931.) s hozzák létre azt a kort, melyet a Liber Gomorrhianus sirat el. A bizanci Theophaniákkal és Zoékkal egész egyidejűleg teszi meg a vatikáni nőuralom pápává a 17 éves XII. Jánost (956.) s a tizenkét éves IX. Benedeket (974.) Az egyik háremet tart a lateranban s istállóban szenteli fel a papokat, a másik megszökik, mikor le akarják szúrni az oltár előtt, eladja a tiarát, megházasodik, aztán visszatér, megmérgezi az egyik ellenpápát, ismét elűzetik, harmadszor is pápává lesz s végre vadállatként bujdosik el a tuscullumi rengetegbe . . .

Rettenetes tünetek ezek, melyek azonban csak azt igazolják, hogy borzasztó szolgaságban kellett az asszonynak lennie azelőtt, hogy felszabadítása után ekkora botrányokkal szégyenítette meg a férfit.

A nagy reformációk nem folyhatnak le erős

visszahatások nélkül. Pár század mulva az asszony is egyensúlyba jön s megtalálja az újvilágban az őt megillető, férfival egyenrangú helyet. A teremtés egykori ura hiába próbálná elnyomni őt — az asszony, ki a Madonna és a Magdolna pártfogása alatt áll, többet nem fél tőle. Már innen a bűnös X. századból halljuk azoknak a troubadourok-nak a dalát, kik a mai világnak legkorábbi hajnalán olyan alázatos szépen zengik a Nő diadalát; kik a férfi megaláztatása után immár nyiltan elismerik, hogy az Asszony a teremtés királynője, ő a szerelem misztikus rózsája, az eszmények fehér lilioma: e siralomvölgy földi Madonnája.

A dolgoknál csak a szempont dönt. Szörnyetegek ezek a bizánci asszonyok, de ha magam vagyok is e véleményen, kimondom: mikor így a végletekig vitték a női szabadságot, más szempontból némikép a női szabadság előharcosaivá is lettek. Bennük mutatta meg a felszabadult nő — egyelőre a rosszban — hogy mire képes. Hogy a jóban mire képes, megmutatta azóta. A bizánci császárnők, mint szabadsághősnők! Nos, igen — és csak ezen a réven, mint közöttük a legelső, érdemli meg Theodora azt a profán aureolát, mely a ravennai mozaikon fénylik a feje körül.

* * *

Novella ez, az ő története, amilyet nem merne kitalálni az írók képzelme, amilyet csak a természet mer megírni a valóságban. Legelőször egy bizánci irnok, a cæsereai Prokopius másolta le Arcana históriájában. E könyvecske, melyet szerzője csak akkor adhatott ki, mikor már többé utól nem érhette őt a császár és a «kegyes, legtudósabb és legszentebb» császárné haragja, vagyis testamentomban halála után — nagy port vert fel, akkorát, hogy a későbbi historikusok alig láttak keresztül rajta. Ebben ugyanis az alázatos Prokopius meghazudtolja az egész élete munkásságát, a Justinián uralkodásáról írt nyolckötetes hivatalos történetét s a legmaróbb gúnnyal írja meg a valóságot azokról, kiktől életében annyit kellett rettegnie és szenvednie. Mindenesetre érdekes és önzetlen boszú.

Prokopius óta sokan feldolgozták ennek a rendkívüli asszonynak az életét, kit Baronius bíbornok olyan udvariatlanul nevez ördöngős hetairának, annak a bizonyos Femina Infernalisnak, kinek kéje megölte az embert. Ilyen előzmények után és most zavarban vagyok az alkalmazandó irodalmi formát illetőleg. Csináljuk az egészet mozaikban, olyan ünnepiesen merev, csillogó mozaikban, mint ez a ravennai Theodora-kép.

* * *

Történt, hogy Anno Domini 516 táján élt Bizantiónban egy paphlagóniai származású Acacius nevü ember. Nem volt sem szenátor, sem magnificus, sem excellentissimus, de azért mégis hasznos tudnivaló, milyen mesterségen volt. Arctotroph volt ő, ami annyit tesz, hogy a «medvék őrzője» és pedig a görög érzelmű zöld pártiak amphiteatrumában. Lévén ott a hivatása, hogy azok felett a vad bestiák, úgymint medvék, oroszlánok, tigrisek és hiénák felett őrködjék, melyek a felséges nép mulatságára olyan keresztényi örömmel tépték szét a porondon a hitetlen pogányokat és még gonoszabb eretnekeket. Ott élt ez a nevezett Acacius az amphiteatrum rengeteg falainak az árnyékában az Embólon nevű városrészben, mely a Vénus asszony örömeinek a szemétdombja volt. Ott élt feleségével és három leányával együtt, kikben azonban nem soká gyönyörködhetett, mert még a szent Anastasius császár uralkodása alatt mindörökre elhagyta vadállatait és családját s meghalt. Özvegyét a hivatalos rendhez képest a leányokkal és a medvékkel együtt az az új arctotrpoh örökölte, ki a megboldogultat a ketreceknél helyettesitette. Az új szerelem azonban nem térítette el az özvegyet anyai kötelességeitől. Nagy gondot kezdett fordítani leányai nevelésére, mert ép oly jó, sőt sokkal

kiválóbb hetaire művésznőket akart belőlük nevelni, mint amilyen ő maga volt. Az elsőt hívták Comitónak, a másodikat Theodorának, a harmadikat pedig Anastasiának.

Comito volt az első a törekvő család gyermekleányai közül, a ki fellépett az amphiteatrum szinpadára s fortélyos táncával és kellemetes énekével méltó örömet szerzett gondos édes anyjának. Mikor kiment a tapsoló bizánciak tízezrei elé, többnyire huga, a gyermek Theodora vitte utána azt a kis zsölyeszéket, a melyre az immár diadalmas művésznő olykor leült pihenni. Gyermek volt ez a Theodora még, de a hogy rövid tunikában és rabszolga-ujjasban tétlenül szemlélte nénje dicsőségét, nagy álmai támadtak. Ő is szeretett volna annyi tapsot, triobolus-t és szerelmes vallomást és kívánatosnak tetszett előtte, hogy azt a tízezer fejű tapsoló szörnyeteget, a népet gyönge kezeivel rabigájába hajtsa.

Ahogy a kis leány a zsöllyeszék mögül sokat és figyelmesen nézte a veszedelmes szörnyeteg incselkedéseit, lassanként namcsak kiösmerte a gyöngéit, hanem csakhamar erőt is érzett arra, hogy szembeszálljon vele. És ha azon a napon, amikor a közönség előtt föllépett, még gyermek volt, másnap már azzá a hires bizánci hetairává lett, kinek

éretlen, de annál kivánatosabb csókjai után mindenek szomjaztak. Nem római volt ő, vagy görög, hanem szerelemtől lázas paphlagoniai vér csörgedezett ereiben.

Nem énekelt ő, mint nénje, csak táncolt és tánca lett az a buja méreg, mely lassan megmételyezte az amphiteatrum tízezreit s melynek hire az aréna porfelhőjével felszállva, elmámorította az egész világot. Nem is annyira tánczolt ő, mint inkább csak olyan titokzatos új lengedezéssel reszkettette testét, amilyet sem azelőtt, sem azóta nem láttak az emberek. Tudott kacagtatóan víg lenni; mimikai jelenetei hahotára fakasztották a tömeget, de villámcsapásként hatott az, mikor a szerelmes vágyak megszállták ölelésre örökké szomjas testét. Mikor a zene ütemére az aranyvesszővel csöndesen verdesni kezdte tagjait, rajongó arca olyan lett, mint a halotté, aztán, mire már szinte jajongot szinte fájdalmas tüzében, egyszerre megoldódtak a gyönyörtől rab tagjai s ekkor a szenvedély eszeveszett vad táncába ragadta magával a rajta csüggő ezrek vágyait. Önkívületében lesiklott selyemchlamysa s tüzelő testének minden pórusa, mint megannyi csókárasztó száj, lehelte a tömeg szemébe a szerelmes kárhozat mérgét. A római érzelmű kékek pártfogolták őt legjobban.

Theodora nem volt nagy, inkább kicsiny, tökéletes és finom formájú nyulánk testtel, amely hajlékony volt, mint a kigyóé. Olajbarna, sápadtas arcában szinte égtek nagy fekete szemei. De legszebb volt a járása: minden titka, minden hatalma ebben volt.

Glossa:

Paulus Silantiarius: «. . . mert ép oly kevéssé lehetne leírni a Theodora szépséget, mint a nap káprázatát . . .»

Prokopius: (a császárné aranyszobráról írván) «. . . amennyire szobor szép lehet, szép ez a szobor, de olyan diadalmas a Theodora szépsége, hogy sem embermondta szó, sem emberalkotta kép nem tudná azt soha visszaadni . . .»

Mindeneknek átadta magát, akik férfiak voltak és meglátták őt Bizáncban. Lettek légyen azok rómaiak, görögök vagy barbárok, európaiak, ázsiaiak vagy afrikaiak; patriciusok, gladiátorok vagy rabszolgák: mindeneket szeretett ő, akik ölelni óhajtották. És annyira bőkezű volt szerelmeivel, hogy gyakran vádolta a természetet fösvénységgel, amiért nem tudott elegendő sokféle csókot kitalálni az ő gyönyörűségére. Mivel azonban nemcsak nagyon szép, de még sokkal okosabb is volt, csakhamar belátta, hogy ez a vihar, ha tovább tart,

sem frissebbé nem fogja tenni orcáját, sem nem fogja magasabbra vinni a sorsát. Meggondolta, hogy immár eleget áldozott hírneve megalapítására, elhatározta, hogy e hírnevet Bizánc magasabb köreiben fogja gyümölcsöztetni. Szakítván a mulatók névtelen tömegeivel, ekkor választotta ki magának hivatalos kedveséül azt a bizonyos tyrusi Hekebolos-t s követte őt Afrikába pentapolisi kormányzóságba.

De változatosságot kedvelő természete nem sokáig birta ki a hűséget és Hekebolos, bár Theodora már egy gyermekkel ajándékozta meg, nemsokára világgá kergette őt felette romlott erkölcsei miatt. A szép leány ekkor egy arabs főnök vendégszeretetét fogadta el, kitől azonban, miután szerelme emlékeül szintén egy gyermeket hagyott nála, utóbb megszökött. Ez a gyermek az a boldogtalan Joannes, kire anyja később mint császárné, olyannyira nem tudott többé visszaemlékezni, hogy mikor egyszer jelentkezett nála, mint afféle alkalmatlan kéregetőt véletlenül karóba huzatta. Ettőlfogva még mélyebbre sülyedve, mint valaha, sokáig bolyongott Theodora Afrika parti városaiban.

Mindezt elkövette Theodora s Alexandrián át végre visszatért Bizáncba, miután

Glossa:

Prokopius: «. . . olyan dolgokon ment keresztül, melyeket ember, ki isten kegyelmét nem akarja eljátszani, meg nem nevezhet. A sátán akarta úgy, hogy ne legyen olyan helye a földnek, amelyet meg ne mételyezett volna Theodora romlottsága . . .»

Immár azonban belátta, hogy eljött álmai megvalósulásának az ideje. Attól tartván, hogy kissé tán túlságosan is megalapította hírnevét, szerény, de művészies palotába vonult vissza és az erényes nők szokásait vette fel. Művészek, tudósok és palotai urak válogatott társaságával környezte magát. Eszével együtt megjött a büszkesége is, az a bizonyos gőg, amely fájlalja az ediggi haszontalan szerelmeket, bosszút esküszik az egész férfinem ellen és a legdiadalmasabb szerelemre tör.

Kész volt a nagy szerepre: szép volt, szellemes és tanult. Sokféle tapasztalatai kérlelhetetlen merészséget kölcsönöztek asszonyi bűbájosságának. A nőies és férfias tulajdonságoknak olyan ellentétes csábos vegyüléke állott elő benne, melyre csak az antik Aspásiák adtak példát. Női gyöngeség és férfias erő, fortélyos érzékiség és politikai éleslátás, a kéjek bűnös őrültsége, a teljes tájékozottság vakmerősége és a legszámítóbb józan ész egyesül-

tek benne. Megtagadta minden régi ismerősét s a legnagyobbat gondolva, a császári palotára függeszté szemeit.

De kit hódítson meg onnan? A császárt? A kegyes Justinus császár uralkodott akkor, egy thráciai bolgár paraszt, ki még mezítláb jött Bizáncba. Lassan küzdötte föl magát a gárdaparancsnoksági tisztre s mint præfectus prætoriót kiáltották ki Anastasius után császárrá. A kegyes és szent Justinus azonban minden volt: fösvény, tudatlan, hitbuzgó, babonás, kapzsi, hitszegő, kegyetlen, barbár, csak ép kicsapongó nem és hetvenes évei mellett nem gondolhatott rá Theodora. Maradt hát a császár unokaöccse, ki szintén bolgár parasztfi volt s kit Upravdának hívtak, a mai szláv nyelven azt teszi, hogy az igazság. Upravda az udvarnál a Justinian nevet vette föl és nagy érdemeket szerzett magának a császár előtt az által, hogy a hatalmaskodni kezdő gót herceget, Vitalianust egy udvari lakomán leszuratta. Ettőlfogva hamar emelkedett; egymás után lett magisterré, consullá, patriciussá, comessé, nobilissimussá és végre a domesticusok parancsnokává. A barbárok őserejét csudálatosan egyesítette a görög-római romlottsággal: tudós, vakbuzgó és babonás volt.

Glossa:

Joannes Malala: «a legszentebb Justinian alacsony termetű, széles vállú, fehér bőrű és piros arcú férfi volt. Kopaszodó fejét göndör haj övezé és nem viselt szakállt».

Prokopius: «. . . egész olyan volt, mint Titus császár fia: Domitianus . . .»

A rabszolgából lett császárné, az öreg Lupicinia-Euphemie, nemkülönben a Justinian anyja, az erényes Biglenitza (kit az udvarnál Vigilantiának hívtak) hiába tiltakoztak Theodora ellen. Justinian már csak a kedvese eszével gondolkozott. Nagyon okos dolgokat tanácsolt néki Theodora. Azt, hogy vegye el őt s neveztesse ki kettőjöket társcsászárokká, hogy még a Justinian életében biztosíthassák maguknak a hatalmat az Anastasius unokaöccse ellen. Justinian patriciusi rangra is emeltette Theodorát, de a házassággal kissé nehezebben ment a dolog; szenátori rangú ember nem vehetett el törvény szerint hetairát vagy amphiteatrumi szinésznőt. Erre támaszkodott Justinian. Justinian azonban a megbocsátó keresztény vallásra hivatkozva, eltöröltette nagybátyjával a régi törvényt és végre csakugyan elvette Theodorát. A bizanci patriarcha adta őket össze s tette fejükre a társcsászári diadémot. Minden provinciák minden-

kormányzói pedig eljövének s «az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek és a Szűznek nevében» megesküdtek «az evangéliumokra és Gábor s Mihály arkangyalokra, hogy tiszta lelkiismerettel fogják legszentebb uraikat (sacratissimis DDNN.) Justiniant és hitvesét Theodorát szolgálni».

Glossa:

Prokopius «... és azok, akik előtt eddig Theodora hajlongott az amphiteatrumban, most könyörögve borultak eléje, mint rabszolgák ...»

Az Úr 528-ik esztendejében történt, hogy Justinián halála után a kegyes, a legtudósabb és legszentebb Augusta Theodora a világ urává lett. Volt pedig akkor mintegy húsz éves. És uralkodott úgy mint hatvannégy tartomány és kilencszázharmincöt város felett. Aranyos fátyolpalástban ült színarany trónján, a császári biborral vállán, aranykoronával fején és mindeneknek, kik eléje járultak, meg kellett csókolni a lábát, még a nagy Belizárnak is, mikor a Nyugat meghódításáról diadalmasan hazatért.

Glossa:

Joannes Zonaras: «... mert, mikor Justinián trónra lépett, nem egy hatalom volt a birodalomban, hanem kettő, mert hitvese nemcsak oly hatalmas vala, mint ő, hanem még hatalmasabb nála.

A császár, mint az Ég ajándékát dicsőítette Theodorát konstituciójiban s az ő sugallatának tulajdonította legjobb törvényeit . . .»

Theodorá épített magának egy babiloni palotát a Bospórus partjára és onnan, a Hæreron ázsiai fényű termeiből kormányozta a világot mintegy húsz esztendeig. Mivel pedig a női szív olyan, hogy csak a szenvedély végletei által tud élni, csak a szerelemben s az emésztő gyülöletben tud táplálékot találni; megvolt abban a palotában minden, amit az ő szive csak megkivánhatott. Justiniánra már nem volt többé szüksége s nem is lehetett többé bizalma ahhoz a theologus császárhoz, akinek minden vágya abban volt, hogy elevenen ragadtassék a mennyekbe. Mialatt tehát

Glossa:

Prokopius: «. . . a császár, az a tudós szamár . . .» jogtudósaival vitatkozott s szerzeteseivel új eretnekségre vadászott, azalatt ő a Hæreron emeletén azokat fogadta, akik a szerelem édes tudományában voltak buzgóak. De a palota pincéiben börtönök is voltak, melyeknek sikátorai a Bosporus vizére nyiltak s e tömlöcöknek is voltak vendégei mindig. Mert amit a császárné még ezelőtt megfogadott, azt most keresztül is vitte, nem volt szabad, hogy nyoma maradjon a világon előbbi

hirhedt életének. Leghivebb barátnője, Antonina, a Belizár hitvese, ki azelőtt szintén hetaire volt, segített neki világbosszújában. Kémei nemcsak régi kedveseit kutatták ki, hanem vérpadra hozták neki azokat is, kik valami megjegyzést mertek tenni előbbi életére. Büntetése sujtó volt, mint a bibliai átok, mert elérte még áldozatai magzatjait is. Borzasztó és felette kínos büntetést talált ki áldozatai számára. Ő, aki nem ismerte a tiszta fiatalságot és az ártatlan szerelmet, meggyülölte mindezeket, ép mert neki nem volt és minden világhatalma mellett nem lehetett többé része bennük. Különös és kegyetlen örömet lelt az ifjú mátkapárok erőszakos szétválasztásában. Egyetemes féltékenységében vagy magához vagy másokhoz parancsolta a vőlegényeket, a menyasszonyokat pedig katonatisztjeihez kényszerítette. Így jártak Leontius és Saturninus referendáriusok mátkáikkal együtt.

Hogy nálánál tökéletesebb mi sem lehessen, magához rántotta le a tisztességet és igyekezett megszégyeníteni az erényes hagyományokat. Comito nénjétől kezdve, kit az arméniai herceghez adott férjhez, magas házasságokba juttatta bele a hozzá hasonló nőket, hogy ne lehessen család, amely valamit szemére vethessen az övének. Régi bűnei helyét, az Embólont eltörölte a föld szinéről s a

Szent Pantaleon templomot építteté helyére. Anynyira gyülölt mindent, ami a multjára emlékeztette, hogy összefogatta az amphiteatrum hetairáit s a «megtértek» boszporusi zárdájába csukatott be közülük mintegy ötszázat, kik azonban nem értve át ily hirtelen a hit malasztját, nagyrészt a tengerbe ugráltak bele a falról és a halálban kerestek megváltást.

A szerelem örömei azonban nem képesek egymagukban kielégíteni a női szivet. Ezért vevé a gondjaiba Theodora a vallást is. Rettenetes biró volt ő a világiakban, de tán még rettenetesebb a lelkiekben. Justiniánnak hagyván a lelki kodexeket, ő maga az egyházi ügyek vezetése iránt érzett szent hivatást. Szorgalommal üldözte, égettette, süttette és huzatta karóba mindazokat, akik mint egykor ő, megfeledkeztek a keresztény istenről. Így akarta helyrepótolni azt, amit hetaira korában a pogány Vénus javára vétett a Szentháromság ellen. Nem volt az eretnekségnek buzgóbb kutatója ő nála: nemcsak püspökökkel, érsekekkel és patriarchákkal rendelkezett, hanem hitcikkelyeket diktált az egyetemes zsinatoknak. Parancsolt még a pápának is, mert hisz ő volt az, aki Belizárral vasra vetette Szent Silverius pápát s helyébe Vigiliust rendelte a Szent Péter székébe.

A világ ura volt ő: asszonycsászár, asszonypápa és asszonyi egyházatya: Mater Ecclesiæ, egy személyben. Volt is látszatja hatalmának. Ő és a nem kevésbbé buzgó Justinián háborúk, vallási üldözések által Isten nevében.

Glossa:

Prokopius: «... vagy száz (?) millió embert veszítettek el: öt milliót Afrikában, tizenötöt Itáliában és megszámlálhatatlan milliókat Ázsiában ...»

Gibbon «... Justinián uralkodása alatt a föld lakosainak a száma megdöbbentően csökkent ....»

Ezek után békével meghalhatott Theodora. És mikor meghalt, volt mintegy negyven éves.

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

